

КУЧЛИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ДОРИ ВОСИТАЛАРИНИ НОҚОНУНИЙ АЙЛАНИШИНИ АНИҚЛАШ ВА ФОШ ЭТИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЖРИБАЛАРИ

Эргашев Шерали Турсунбоевич

ИИБ Академияси мустақил изланувчиси

Аннотация

Мақолада, илғор хорижий давлатларнинг тезкор-қидирув фаолияти йўналиши бўйича қонунчилик норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари, гиёҳвандлик ёки психотроп воситалари ҳисобланмайдиган, уларни ўрнини босувчи кучли таъсир қилувчи дори воситалари, жиноий оқибатлари, уларни аниқлаш ва фoш этишда амалга ошириладиган ҳаракатларнинг халқаро ҳуқуқий норматив ҳужжатлар ёритилган.

Таянч сўзлар: гиёҳванд моддалар, кучли таъсир қилувчи, дори воситалари, тезкор-қидирув, тезкор-қидирув фаолияти қонуни, ноқонуний айланиши, фoш этиш, ҳуқуқий асослар.

Аннотация

В статье освещаются законодательные нормативные правовые акты по направлению оперативно-розыскной деятельности передовых зарубежных государств, международно-правовые нормативные акты о наркотических средствах сильного действия не являющихся наркотическими или психотропными средствами заменяющими их, криминальных последствий, действий, проводимых при их выявлении и раскрытии.

Ключевые слова: наркотики, сильнодействующие, лекарственные средства, потребление, оперативно-розыскной, оперативно-розыскные деятельности, незаконный оборот, раскрытие, правовые основания.

Annotation

The article highlights legislative normative legal acts in the field of operational investigative activities of advanced foreign states, international legal normative acts on strong narcotic drugs that are not narcotic or psychotropic drugs replacing them, criminal consequences, actions carried out in their identification and disclosure.

Keywords: drugs, potent drugs, drugs, consumption, operational investigative, operational investigative activities, illegal trafficking, disclosure, legal grounds.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев “Агар ҳамма бирдек жон куйдириб, оилалар муаммоларидан тўлиқ хабардор бўлиб, уларни ҳал этишга кўмаклашган, жиноятчиликнинг барвақт олдини олганда эди, бугун натижалар умуман бошқача бўларди. Афсуски, жиноятчиликка қарши курашишда ҳалигача эскича ишлаш тизимидан воз кеча олмаяпмиз. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар бу фаолиятга кўрсаткичларни олдинги давр билан таққослаш орқали баҳо бериб келмоқда. Аслида битта бўлса ҳам жиноят бўлгани ҳаммамизни ташвишга солиши керак” [1] деб таъкидлаб ўтганлар.

Ижтимоий хавфли қилмиш сифатида жиноятчиликка қарши кураш, жиноятчиликнинг олдини олиш ҳар бир жамият, ҳар бир давлатда устувор вазифалардан бири ҳисобланиши маълум. Жиноятчиликка қарши курашда ёндошувлар, услублар турлича бўлсада, умумий мақсадларнинг бирлиги, муштараклиги жиноятчиликка қарши курашни такомиллаштириш, ушбу мақсадда хориж тажрибасини ўрганиш, илғор ютуқларни амалиётга жорий қилишни тақозо қилади. Айниқса, кейинги даврда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларга қарши кураш кучайтирилган бир шароитда уларни ўрнига янги кучли таъсир қилувчи дори воситаларининг юзага келганлиги унга нисбатан янги, инсон саломатлигига жиддий хавф туғдираётган ижтимоий хавфли қилмишга қарши самарали курашни, давлатлараро ҳамкорликни кучайтиришни заруратга айлантирмоқда.

Таъкидлаш жоизки, кучли таъсир қилувчи дори воситаларини ноқонуний айланишини тезкор-қидирув йўллари билан аниқлаш ва фош этиш бўйича хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш бир томондан, мазкур жиноятларни аниқлаш ва фош этиш жараёнига самарали услубларни жорий қилиш, иккинчи томондан ушбу туркумдаги жиноятларни барвақт олдини олиш, унинг ижтимоий хавфли оқибатларини бартараф қилишга имкон яратади.

I. АҚШ. Америка Қўшма Штатларида жиноятчиликка қарши курашда қўлланиладиган тезкор-қидирув фаолиятида жиноятни аниқлаш ва фош этишда муҳим бўлган “маълумот”ларга алоҳида эътибор қаратилади. Қўшма Штатларда жиноий фаолият тўғрисида маълумот берадиган ва уни мақсадли

равишда қидирадиган шахслар тоифалари ажратилади. Ахборот берувчининг ўзи ноқонуний фаолиятга жалб қилиниши ҳам мумкин. Ушбу ҳолатда жиноят тўғрисида маълумот берувчилар ва жиноий характерга эга бўлмаган маълумот берувчилар ҳам ўзаро ажратилади, улар манбалар деб аталади. Шунга мувофиқ маълумот берувчилар профессионаллик даражасига қараб жиноий фаолиятда иштирок эта оладиган профессионал маълумот берувчилар ҳамда хаваскор маълумот берувчилар тоифалари ажратилади.

Шундан келиб чиққан ҳолда, Америка Қўшма Штатлари наркотикларга қарши маъмуриятида маълумот берувчилар синфларга бўлинади, яъни 1-синф - жиноий жавобгарликка тортилган маълумот берувчилар бўлиб, улар профессиоанллик даражасига эга бўлишади, 2-синф - бундай тажрибага эга бўлмаган маълумот берувчилар ҳисобланади [2].

АҚШ Федерал қидирув бюроси зарур оператив-қидирув маълумотларини автоматик равишда тизимлаштириш ва қидириш, шунингдек, унинг асосида идентификация, диагностика ва прогнозлашни амалга ошириш имконини берувчи ахборот тизимларидан фойдаланади. Ҳозирги вақтда Федерал қидирув бюроси жиддий жиноятларнинг олдини олиш бўйича дастурий-аппарат комплексидан фойдаланиди, бу жиноятчининг шахсини жиноят содир этилган жой ва воқеа билан боғлаш имконини беради. ФҚБ марказий компютери мамлакатнинг асосий ҳудудларини бошқарадиган маҳаллий идоралар, шунингдек, Махфий хизмат, АҚШ Меҳнат Департаменти, АҚШ Ички даромадлар бюроси ва бошқалар каби федерал агентликларнинг ахборот банклари билан икки томонлама алоқани амалга оширади [3].

Хорижий мамлакатларда, жумладан Америка Қўшма Штатлари ҳамда ғарбий Европа давлатлари полициялари томонидан жиноятчиликка, айниқса латентлиги юқори даражада бўлган жиноятларга қарши курашда “махфий операция” тушунчаси кўп қўлланилади.

АҚШда “махфий операция” дейилганида ҳар қандай турдаги тезкор қидирув тадбирлари тушунилади. Бундай операциялар ишлаб чиқилган ягона режага мувофиқ жиноятларни аниқлаш ва фош қилиш учун тезкор ходимлар томонидан жиноятларни иссиқ изларидан амалга оширилади. Шу билан бирга, бундай операцияда тезкор ходимларнинг ҳаракатлари битта марказдан бошқарилади ва мувофиқлаштирилади. Махфий операцияларда одатда жиноят қидирув бўлими бошлиғи, тезкор гуруҳ, ишончли турли тоифадаги ташки

кузатув гуруҳи аъзолари иштирок этишади ҳамда иштирокчиларнинг мажбуриятлари улар орасида қатъий тақсимланади [4].

АҚШдаги мазкур илғор тажрибалар латентлиги юқори бўлган жиноятларни, хусусан кучли таъсир қилувчи дори воситаларини ноқонуний айланишини тезкор-қидирув йўллари билан турли манбалар орқали маълумотлар олиш орқали аниқлаш ва фoш этишда муҳим аҳамият касб этади.

II. Буюк Британия. Буюк Британияда жиноятларни аниқлаш ва фoш этиш учун зарур маълумотларга эга бўлишга нисбатан “инсон разведкасининг яширин манбаи” атамаси қўлланилиши маълум. Британия полиция тизимида маълумот берувчи жиноят ёки жиноятга алоқадор шахслар тўғрисида маълумот берувчи шахс сифатида таърифланади, бундай маълумот ихтиёрий равишда, маълум бир мукофот эвазига ёки шунчаки тақдим этилади. Фақат маълумотни тақдим қилган шахснинг шахси сир тутилишига алоҳида эътибор қаратилади. Маълумот тақдим этиши мумкин бўлган шахслар эса хабарчилар ҳамда маълум алоқаларга эга шахслар тоифаларига ажратилади. Маълум алоқаларга эга шахслар тоифаларига касбий фаолияти нуқтаи-назаридан полицияга фойдали маълумотларни тақдим этиш имкониятига эга бўлган шахслар доираси киритилади [5].

Буюк Британияда, шунингдек оғир жиноятлар ва уларга алоқадор шахслар билан боғлиқ суд-тиббиёт ҳисоби ва фактик тезкор-қидирув маълумотларини алоҳида кичик турларда бирлаштиришга ҳам муваффақ бўлишган. Бундай маълумотлар улардан тез ва самарали фойдаланишга имкон яратган.

Буюк Британияда тезкор разведка соҳасидаги қонун ҳужжатларининг мазмуни, худди Қўшма Штатлардаги каби, уларнинг қоидаларининг жиноятга қарши курашга ёки разведка ёки контрразведка мақсадларига эришишга қаратилганлигидан фарқ қилади.

Бироқ, тезкор қидирувнинг предмети ва мақсадларидан қатъи назар, «ubi jus ibi remedium», яъни "ҳуқуқ - уни ҳимоя қилиш воситалари мавжуд бўлган жойда" тамойилига қатъий риоя қилинади. Ҳар бир ҳужжатда зарар етказилиши мумкин бўлган шахсларнинг шикоятларини кўриб чиқишнинг батафсил тартиблари кўрсатилган.

Тезкор разведка соҳасида кузатув, махфий операциялар ва ахборот берувчилардан фойдаланиш бўйича кодекслар мавжуд. Кодекслар бир хил оператив фаолият ёки тезкор-қидирув тадбирларини тартибга солиш учун

нашр этилади ва уларнинг ҳар бирида тушунчалар, мақсадлар, тезкор-қидирув фаолиятни амалга ошириш асослари, шартлари ва муддатлари, олинган маълумотларни сақлаш тартиби ва унинг қонунийлигига таърифлар берилади. Учинчи гуруҳ меъёрий ҳужжатлар ёпиқ ва очик идоравий кўрсатмалар ва буйруқлар ҳисобланади. Улар ҳозирда биринчи навбатда Хавфсизлик хизмати, Махфий разведка хизмати ва Ҳукумат алоқалари штаб-квартираси томонидан нашр этилади; улар алоҳида ҳодисаларнинг ташкил этилиши ва тактикаси билан боғлиқ [6].

Буюк Британиянинг жиноятга оид маълумотларга эга шахслардан фойдаланишга оид бу илғор тажрибаси латент жиноятларни аниқлаш ва фош этишда самарали ҳисобланади. Мисол тариқасида, кучли таъсир қилувчи дори воситаларини ноқонуний айланишини аниқлаш ва фош этишда касбий фаолиятдан келиб чиққан ҳолда дорихонада ёки фармацевтика соҳасида фаолият юритадиган мутахассислар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш ўзининг ижобий натижасини беради.

III. Германия. Германияда жиноятларга қарши курашнинг техник асоси ИНПОЛ ахборот тизими бўлиб, у Федерал Жиноят полицияси идораси билан ҳамкорликда ишлайди, у тезкор аҳамиятга эга бўлган барча маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва манфаатдор хизматларга бериш учун марказий хизмат функцияларини бажаради. Шу билан бирга, бармоқ изларидан фойдаланган ҳолда шахсий идентификацияни амалга ошириш учун тегишли равишда суд-тиббиёт ҳужжатларидан фойдаланган ҳолда “МОРФА” (Францияда ишлаб чиқилган) ва “КРИС” (Германияда ишлаб чиқилган) автоматлаштирилган аппарат-дастурий комплекслари қўлланилади [7].

Германияда Ўзбекистон Республикаси каби, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш ваколатига эга субъектлар ҳам аниқ қонун билан белгилаб қўйилган, улар Жиноят ишлари бўйича федерал идора (жиноят полицияси - ВКА); Конституцияни ҳимоя қилиш федерал идораси (сиёсий разведка ва контрразведка); Федерал чегара хизмати; Молия вазирлигининг божхона тергов хизмати; Бундесвер ҳарбий полицияси; Федерал разведка хизмати (БНД); Ҳарбий қарши разведка хизмати (МАД) дан иборат.

Бошқа Ғарбий Европа мамлакатларида бўлгани каби, Германиянинг тезкор-қидирув фаолият соҳасидаги қонунчилиги ҳам кодекслаштирилмаган ва турли хил юридик кучга эга бўлган кўплаб норматив ҳужжатларни ўз ичига олади.

Тезкор-қидирув фаолияти соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тизимида икки гуруҳ ажратилади: 1) қонун ҳужжатлари - ҳуқуқий чеклаш чораларини ҳуқуқий тартибга солиш масалалари бўйича; 2) қонуности ҳужжатлари - бошқа масалалар бўйича. Иккинчи гуруҳга мансуб ҳужжатлар ҳукумат ҳужжатларига ва идоравий ҳужжатларга бўлинади, шунингдек тезкор-қидирув фаолиятига доир ҳужжатлар асосан ёпиқ хусусиятга эга [8].

Халқаро миқёсда тезкор ва тергов маълумотлари алмашинуви ҳам фаол ривожланмоқда. Жумладан, ҳозирда Европа Иттифоқига аъзо бўлган давлатлар бундай маълумотларни қайд қилиш учун ягона тизимни ташкил қилишган. Шу мақсадда суд-тиббий ва криминалистик маълумотлар билан бир қаторда манфаатдор шахслар ва ходисалар тўғрисидаги тезкор маълумотларни сақлайдиган электрон маълумотларнинг марказий банки яратилган. Европа Иттифоқига аъзо ҳар бир давлатнинг полицияси ушбу маълумотларнинг марказий банки билан компьютер алоқасига эга бўлиб, доимий равишда керакли маълумотларни олиш имкониятига эга, улардан фойдаланиш, баъзи экспертларнинг фикрига кўра, чегара назоратидан ҳам самаралироқ қўлланилмоқда.

Соҳа олимларидан Б.Качмар ҳам, Ғарбий Европа мамлакатлари ва АҚШ қонунчилиги ушбу мамлакатлар полициясининг уюшган жиноятчиликка қарши кураш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича тезкор-қидирув фаолиятига асосий ўринлардан бирини ажратганлигини қайд этган. Муаллиф мазкур мамлакатлар криминологлари ушбу мамлакатларда тезкор разведканинг махсус воситалари, шакллари ва усуллари ёрдамида рўйхатга олинган барча жиноятларнинг 85 фоиздан ортиғи очилганини таъкидлаб ўтган [9]. Шундай бўлсада, айрим статистик маълумотлар жиноятчиликка қарши курашни янада самарали такомиллаштириш заруратини кўрсатади. Жумладан, 2019 йилда Европа Иттифоқида жиноятчиликдан олинган даромадлар миқдори 139 миллиард еврони ташкил этган, бу Иттифоқ ялпи ички маҳсулотининг 1 фоизига тенг улуш ҳисобланади. Европа Иттифоқида фаолият юритувчи жиний тармоқларнинг қарийб 40 фоизи ноқонуний гиёҳванд моддалар савдосида иштирок этгани маълум бўлган [10].

Бизнингча, Европа Иттифоқига аъзо мамлакатлар ўртасида тезкор маълумотлардан ушбу шаклда фойдаланишнинг илғор тажрибаси нисбатан Марказий Осиё давлатларида кўпроқ тарқалган кучли таъсир қилувчи дори воситаларининг ноқонуний айланиши билан боғлиқ жиноятларга қарши

самарали курашда қўлланилиши ўзининг ижобий самарасини беради, деб ҳисоблаймиз. Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида ҳам ушбу муносабат алоҳида тартибга солиб қўйилган, яъни “Тезкор-қидирув фаолияти соҳасида, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг, шунингдек чет давлатларнинг ваколатли органлари ва турдош халқаро ташкилотлар ходимларининг жинойтчиликка қарши курашиш бўйича ҳамкорликдаги тадбирларда иштирок этиши масалалари юзасидан халқаро ҳамкорлик Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларига мувофиқ амалга оширилади” [11].

Хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари сифатида қуйидаги муҳим жиҳатни ҳам таъкидлаб ўтиш зарур. Ривожланган мамлакатларда жинойтларни аниқлаш ва фош қилишда қўлланиладиган илғор тажрибалардан бири шундаки, тезкор ходимлар жинойтларни очиш, уларни аниқлаш, фош қилиш ҳамда жинойтларни олдини олишда ёрдам берадиган кўнгилчилар, махфий ходимларнинг молиялаштирилиши юқори даражада ташкил қилинган. Энг муҳими, бундай молиялаштиришнинг манбаи уюшган жиноий гуруҳлар ва бошқа жинойтчилардан мусодара қилинган маблағлар, мол-мулклар ҳисобланади.

Масалан, Америка Қўшма Штатларида қўшимча молиявий ресурслар Адлия вазирлигининг Наркотикларга қарши кураш бошқармасига юқори маошли махфий ходимларни ушлаб туриш ва картеллар ва триадаларга чуқур кириб бориш имконини беради. Австрия, Буюк Британия, Франция, Италия, Испания ва бошқа давлатлар ҳам полиция кузатув хизматларини молиялаштиришнинг ушбу йўлидан боришмоқда [12].

Тадқиқотимизда ўрганилган кучли таъсир қилувчи дори воситаларини ноқонуний айланишини тезкор-қидирув йўллари билан аниқлаш ва фош этиш бўйича хорижий давлатларнинг тажрибаларидан **қуйидаги хулосаларга келинди:**

жинойтчиликка қарши кураш, айниқса латентлиги юқори бўлган жинойтлар, хусусан кучли таъсир қилувчи дори воситаларини ноқонуний айланишини аниқлаш ва фош қилишда тезкор-қидирув тадбирлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга, айниқса ушбу тадбирларни ўтказишда кўнгилчиларни ёллаш, улардан фойдаланиш самарали ҳисобланади;

ривожланган давлатларда жинойтчиликка қарши самарали қўлланиб келинаётган кўнгилчиларни жалб қилиш, уларнинг хизмати учун юқори

даражада молиявий таъминот ажратиш, ушбу мақсадда уюшган жиной гуруҳ ва бошқа жинойтчилардан олинган, мусодара қилинган мол-мулкларни жалб қилиш ўзининг ижобий натижасини беради;

илғор хорижий тажриба шуни кўрсатадики, бугунги кунда тезкор-қидирув маълумотларини қайд этишнинг автоматлаштирилган тизимини яратиш, бу зарур объектларни аниқлашни ва фош этишни таъминловчи бирламчи воситалардан ҳисобланади;

ривожланган давлатлар тажрибасида ҳам кучли таъсир қилувчи дори воситаларини ноқонуний айланишини аниқлаш ва фош қилишда назорат тартибида сотиб олиш ҳамда етказиб бериш каби тезкор-қидирув тадбирлари қўлланилади ва ушбу самарали тадбир учун асосан кўнгиллилар жалб қилинади;

жинойтларни очиш ҳамда фош қилишда ёрдам кўрсатадиган кўнгиллиларни тоифаларга ажратиш, шунингдек бундай тоифадаги шахсларнинг касби, тажрибаси, қобилияти каби хислатларини инобатга олган ҳолда гуруҳлаштириш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар

1. <https://kun.uz/kr/17729101> Ўзбекистон Республикаси президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2017 йил 27 июль куни жинойтчиликнинг олдини олиш, давлат идоралари ва жамиятнинг бу борадаги масъулиятини ошириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши.
2. Александр М., Вадим Д. Некоторые аспекты зарубежного опыта работы правоохранительных органов с конфидентами / LEGEA ŞI VIAȚA. IULIE 2019. Стр. 54. / <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/4034>.
3. Мартинович К.А., Мельников С.Ю. Передовой зарубежный опыт создания интегрированных банков данных полицейских органов для их использования при проведении криминального анализа в рамках оперативно-розыскной деятельности /Актуальные вопросы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : сборник статей / Министерство внутренних дел Республики Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь» ; редкол.: В. В. Борисенко (председ.) [и др.]. — Могилев : Могилев. институт МВД, 2021. Стр. 29. / https://elib. Institute mvd.by/ jspui/bitstream/MVD_NAM/5940/1/martinovich.pdf.

4. Иванов С. И. О зарубежном опыте секретных (тайных) операций полиции и целесообразности его использования в противодействии организованной преступности // Вестник Уральского юридического института МВД России. 2022. № 2. С.72.

5. Innes M. 'Professionalizing' the Role of the Police Informant: The British Experience. Policing and Society: An International Journal of Research and Policy. 2000. № 9(4). P. 357–383. D

6. Шумилов А.Ю. Курс основ оперативно-розыскной деятельности: Учебник для вузов. М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006. – Стр. 290 368 с. <http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=974&lvl=05>.

7. Мартинович К.А., Мельников С.Ю. Передовой зарубежный опыт создания интегрированных банков данных полицейских органов для их использования при проведении криминального анализа в рамках оперативно-розыскной деятельности /Актуальные вопросы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : Могилев. институт МВД, 2021. Стр. 30. / https://elib.institutemvd.by/jspui/bitstream/MVD_NAM/5940/1/martinovich.pdf.

8. Шумилов А.Ю. Курс основ оперативно-розыскной деятельности: Учебник для вузов. М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006. – Стр. 290 368 с. <http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=974&lvl=05>

9. Качмар Б. Проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности по противодействию организованной преступности в современных условиях / ЗАКОН И ЖИЗНЬ 4. 2014. Стр. 49. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d14bd5ff-7c49-4274-bc6d0e13b53c27fa/content>

10. Ю.Н. Жданов, В.С. Овчинский Стратегия Евросоюза по борьбе с организованной преступностью на 2021–2025 годы и ее значение для совершенствования оперативно-розыскной деятельности в цифровой среде / Оперативно-розыскная деятельность в цифровом мире : сборник научных трудов / под ред. В.С. Овчинского. — Москва : ИНФРА-М, 2021. Стр.428.

11 Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-кидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуни / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон.

12. Сайфутдинов Т.И. Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебник. Ч. 1. Бишкек: Изд-во КРСУ, 2015. Стр. 246. 278 Стр. <http://lib.krsu.edu.kg/uploads/files/public/6743.pdf>

